

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

hiányozhatik — mondogatta a szerkesztőnek, — mert be akarom köttetni. Nem egyszer mondotta e sorok írójának: — Élne a nagy Lukácsi, hogy gyönyörködjön az „Armenia“-ban. A mit ő nem csinálhatott meg, azt megteremtette Ön. Egy izromban pedig, szabadságidejének eltelte után, jön haza Budapestről. Találkozik a sétatéren az „Armenia“ szerkesztőjével.

— Örvendetes dolgot mondok, mely felér a legnagyobb dicsérettel. Gajzágó Salamonnal, ki Tur-Pásztora ment, egy vasúti szakaszban ültem. Beszélgettünk szamosújvári dolgokról. Mi közben kértem én az exczellenciás úrtól

— Mi van a kezében?

— Az „Armenia.“ Ez édesíti meg a kávémat. Csak kár, hogy vékony és nem tart el a hónap végeig. . .

Mire Placsintár: — Adhatna vastagabb füzeteket is, mert anyaga van bőven, de nem futja ki az előfizetésekből! . . .

Egyetlen vágya polgármesterünknek az volt, hogy „Monográfiá“-mat készen lássa. Az idén márcziusban így szólott alólirthez: — Még csak azt várom, hogy a város története teljesen kikerüljön a sajtó alól és azután — nyugalomba megyek. — Habár a nagy munka már-már végéhez közeledik; de azért a polgármester ezen vágya nem teljesült. Márcz. 24-én (vasárnap) reggel a sétatéren még sétált; aztán haza ment. Elköltötte reggelijét és fel akart menni az emeletre. A lépcsőkön agyszélhűdés érte. Még egy-pár óráig beszélt, azután a haldoklók szentségének felvétele után délben felszállott nemes lelke!

Meghagyta, hogy ne csináljanak fényes temetést, a koszorúkat pedig mellőzzék. Márcz. 26-án volt a temetése. Temetésén jelen voltak: a káptalan, tanári kar, tisztársai, a növendékpapság az iskolák, a czéhek, a fegyintézet tisztí kara, tűzoltók, szóval az egész város. Több épületen gyászlobogó lengett, a boltok be voltak zárva — mind; a piacon a gyászfátyollal bevont lámpák égtek. . . A gyászmenet elindult, a tűzoltók állottak sorfalat. A kántor elkezdte a méla-bus, megható „Voghorméa incz Ászduádz“-ot énekelni. Lakása nem volt messze a templomtól; hamar oda értünk. Testét — még éltében kifejezett hatá-

rozott akarata szerint — a piaczi nagytemplom sírboltjának azon fülkéjébe helyezték el, hol egy ideig Lukácsi nyugodott. . . Tudtommal jótékony czélra mit se hagyott (mert a kert, mit a szegényeknek és a száz frt, mit a házi szegényeknek hagyott — figyelembe nem jöhet); pedig tellett volna roppant vagyonából! Gyógyszertárát, jószágát (Csabaujfalú) és nagy vagyonát családja örökölte.

Temetése napján a város rendkívüli gyűlést tartott. E gyűlés a többek között elhatározta azt, hogy a néhai arczképét a tanácskozó terem számára lefesteti és a helybeli szegényháznál 200 koronás alapítványt tesz. A gyűlés alatt elhunytak érdemeiről elnöklő Ábrahám Zachar tanácsnokon kívül igen szépen beszélt dr. Molnár Antal országgyűlési képviselőnk, ki csupán csak azért jött le Budapestről, hogy jelen lehessen a temetésen. Gyűlés után a képviselő tagjai a halottasházhoz mentek, hol a város nevében dr. Molnár Antal bucsúzott el a szeretett polgármestertől, kit hivataloskodás közben ért utól a váratlan halál!

Sz. K.

Szamosújvár és az örmények.¹⁾

Szolnok-Dobokamegyének történeti és néprajzi szempontból egyaránt nevezetes helye Szamos-Újvár szabad királyi város, melyet a hazai örmények metropolitáknak tekintenek.

Történeti okiratok tanúsítása szerint már az Árpád-házbeli királyok alatt laktak örmények Magyarországon. Telepeik közt az esztergomi volt a legrégebb, melynek a tatárjárás idejében elpusztult kiváltságlevelét IV. Béla 1243-ban megújította. Egyes községeknek régi „Örményes“ elnevezése is arra mutat, hogy az ország különböző

¹⁾ Városunk kiváló országgyűlési képviselőjének tanulmánya a néhai Rudolf trónörökös védnöksége alatt megindult „Az osztrák-magyar monarchia irásiban és képben“ című nagy vállalat most megjelent legújabb füzetében.

vidékein már a királyság első századaiban is voltak örmény telepek.

Az országban jelenleg élő örmények, kiknek száma az újabb statisztikai adatok szerint meghaladja a 12.000-et. Ániból származnak, az egykori Bagratida örmény királyi ház székvárosából. A seldsukok által földült s nagy föld-rengéstől elpusztított fejedelmi városból a XIV. század legelején mintegy 30.000 örmény elbújdosott és a krimi félszigeten telepedett meg, a hol még jelenleg is vannak örmény telepek. Majd a tatár pusztítások elől Moldvában kerestek menedéket, a hol hét várost alapítottak s oly tekintélyes helyzetbe jutottak, hogy egy ízben közülök választották az ország vajdáját is. Moldvából 1654-ben Ázbej testvérek és Kándra Márton vezetésével egy csapat örmény Erdélybe költözött, hol Gyergyó-Szent-Miklóson telepedtek le nagyobb számmal. A háborús idők azonban legnagyobb részüket arra indították, hogy ismét visszatérjenek Moldvába. Csak néhány család maradt tovább is Erdélyben, nevezetesen Erzsébetvároson, a hol fából épített templomban tartották saját szertartásuk szerint az isteni tisztelget.

A XVII. század közepén Moldvában kitört kegyetlen vallásüldözések új haza keresésére kényszerítették az örményeket. Püspöküknek, Zilifdár Oghlu Minasnak (Zilifdar Oglu perzsául „katonának a fia“) és világi főnöküknek, Tánelnek (Dániel) vezetése alatt 1672-ben több mint három-ezer örmény család Erdélybe jött Apaffy Mihály fejedelem meghívására, a kit erre az a szándék indított, hogy a török háborúk alatt teljes pangásnak indult ipart és kereskedést az örmények segítségével új életre keltse. Kiváltságlevélben biztosította részükre az ipar és kereskedelem szabad gyakorlását.

A beköltözött schismatikus (eutychianus) örmények, kik keleti típusukat maiglan megőrizték, Erzsébetvároson, Beszterczén, Gyergyó-Szent-Miklóson, Görgény-Szent-Imrén, Felfaluban, Petelén és Szépvizen telepedtek meg és engedélyt nyertek arra, hogy mindezekben a helyeken saját vallási szertartásaik szerint élhessenek. A katolikus egyház kebelébe Verzereskul Auxentius apostoli helynök és

örmény katolikus püspök vezérelte őket. Ez a lánglelkű férfiú, Szamos-Újvár megalapítója, a kinek emlékezetét nem sokára szobor fogja hirdetni a város főterén, Moldvában született s Rómában nyerte kiképeztetését, a honnan mint fölszentelt pap 1684-ben avval a szándékkal tért vissza örmény vérei közé, hogy meg fogja őket nyerni a katolikus egyháznak. Minas püspök mindent elkövetett hittérítői fáradozásainak meghiúsítására s az örmények sem voltak hajlandók régi vallási szertartásaikat a „Rómából hozottakkal“ fölcserélni. Békebontónak, vallásháborítónak nevezték el Verzereskul s egy alkalommal Beszterczén majdnem megkövezték. Két évi fáradhatatlan buzgólkodását azonban oly nagy siker koronázta, hogy 1686-ban maga Minas püspök is katolikussá lett s példáját csakhamar követték az összes örmény családok. Minas halála után Hunánián Vártán lebergi örmény érsek az új püspök kinevezéseig Verzereskul általános helynöké s az erdélyi örmény egyház administratorává tette. Életének második föladataul tűzte ki Verzereskul az örménységnek egy létesítendő új városban való egyesítését. Eleinte Görgényt szemelte ki erre a célra s ott birtokot is szerzett; utóbb azonban alkalmassabbnak találta az egykori Gerla falu helyét a Martinuzzi-féle várnak tövében. I. Lipóttól engedélyt is nyert, hogy ezen a helyen megvesse alapját Szamos-Újvár városának. Ő építtetett magának először házat, a melyet halála után templommá alakítottak át, s összes híveit fölhívta az oda-telededésre. Az 1700-ik évben megkezdték a város építését. Még ugyanazon évben Verzereskul kezdeményezésére megalkult Szamos-Újvárt a tímár-czéh, mely a beköltözött örménységnek akkori főfoglalkozását a maga kötelékében egyesítette. I. Lipót kiváltságlevele alapján 25.000 forintért jutott az örmények birtokába a szamosújvári kincstári uradalomnak a vártól délre elterülő ama része, melyen Verzereskul az új örmény várost megalapította. Másfél évtized múlva már 111 házas telket és 130 férfi lakost írtak össze az új városban. Majdnem valamennyien a tímár mesterséget űzték.

Verzereskul 1712-ben Bécsbe ment, hogy rendezze örmény híveinek kereskedelmi s egyéb ügyeit s kieszközölje

sérelmeiknek orvoslását. Ott érte utól a halál hatvan éves korában. Nemcsak hívei szerették, de nagy kegyben állott Rómában és a bécsi udvarnál is. I. Lipót neje, Eleonora királyné, sajátkezüleg himzett misemondó ruhával ajándékozta meg, a melyet ma is nagy kegyelettel őriznek a szamosújvári örmény katolikus főtemplomban. Van ennek az örmény templomnak egy másik féltett kincse is. Ez Krisztus keresztről való levételét ábrázoló kép, melyet Rubens festményének tartanak. Ezt a képet I. Ferencz ajándékozta a templomnak oltárképül, elismerésül azokért a nagy anyagi áldozatokért, melyekkel az örménység hozzájárult a francia háborúk terheinek viseléséhez.

A XVIII. század folyamán hazánk keleti részeiben az örmények voltak a kereskedelmi forgalomnak legkiválóbb tényezői. Magukkal hozták Keletről a kordován és szattyán kikészítése módjának gondosan őrzött titkát s Apaffy Mihály kiváltságlevelének oltalma alatt csakhamar élénk kereskedést üztek ezekkel a cikkekkal, melyek a külföldi piacokra is útát találtak. Még nagyobb fejlődésnek indult szarvasmarhákkal való kereskedésük. A XVIII. század közepe táján csak az újonnan alapított örmény városban, Szamos-Újvárt harminczhat „önállóan vállalkozó polgár“ üzte a kereskedésnek ezt az ágát negyvenhárom segéddel. Az ország különböző vidékein nagy pusztákat béreltek, melyekre különösen Törökországból hajtották az Ausztriába szállítandó állatokat. Megjelentek egyébként a szarvasmarhákkal Augsburbán, Nürnbergben, sőt egy ideig Buccarin át a velencei tartományokban is. Egykori följegyzések tanúsága szerint az erdélyi örmények a XVIII. század folyamán évenként átlag 40.000 darab szarvasmarhát szállítottak a külföldi piacokra s kereskedősöknek csak ez az egy ága mintegy ötödfél millió forintot — az akkori időben óriási összeget — hozott be az országba. Ez az üzletág az ország legvagyonosabbjainak sorába emelt egyes örmény kereskedő családokat, a Karátsonyiakat, Gorovékat, Dánieleket, stb., kik a déli vidékeken a török uralom alól visszakerült, parlagon heverő földterületek egy részét marhatenyésztési célokra kibérelték, majd fölötte olcsó áron tulajdonokül is megszerezték. A nagy

kiviteli kereskedéssel kapcsolatban a beköltözött örmények közvetítették a behozatalt is, főleg Boroszlóbból, Varsóbból, Lipcséből s más külföldi piacokról. Az erdélyi főurak, elkezdve a gubernátoron és a püspökön, az örmény kereskedőkkel vásároltattak be külföldön egyes cikkeket, s egyéb pénzbeli ügyeiknek a rendezésére is az ő közbenjárásukat használták föl.

A külföldön járó örmény kereskedőket különös oltalmában részesítette a bécsi kormány. 1768-ban például az akkori konstantinápolyi császári követ a szultántól fermánt eszközölt ki, melynek értelmében Vártán János erdélyi örmény kereskedő, miután Konstantinápolyban vásárolt portékái után már megfizette a rendes vámot, szárazon és vizen egyaránt bántatlanul utazhatik haza s tőle bármi néven nevezendő vám követelése a szultáni rendelet ellenére történnék. Nagyobb akadályokat gördítettek kereskedelmi tevékenységük útjába benn az országban egyes hatósági intézkedések s a más nemzetiségű czéhek természeteszerű versenyzése. Sérelmeik orvoslásáért több ízben voltak kénytelenek a kormányzékhez, sőt magához az országgyűléshez is folyamodni. A kormányzék és az országgyűlés orvosolták is minden egyes esetben az örmények jogos panaszait. Panaszos felterjesztéseiket úgy a kormányzékhez, mint az országgyűléshez mindenkor „A hazában levő örmény communitas“ intézte. A bevándorolt örményeknek ezen a néven hosszú ideig széleskörű autonómiájú közös szervezetük volt. Az „örmény compania“ képviselte minden harmadik évben összeggyűlt a négy örmény telep (Szamos-Újvár, Erzsébetváros, Gyergyó-Szent-Miklós, Csík-Szépvíz) egyikében s ott elintézte az örménység közös egyházi és világi ügyeit. Fölosztotta az évi adót, gondoskodott a püspök dotatiójáról, a küldöttségek költségeiről, és a szükséghez képest az egész erdélyi örménységre kötelező erejű szabályzatokat dolgozott ki.

Az örménység azonban azt az autonómiát, melyet Apaffy és I. Lipót kiváltságlevellei biztosítottak számára, nem igyekezett arra fölhasználni, hogy nemzetiségileg külön szervezkedjék. Ellenkezőleg, rajta volt, hogy teljesen egygyé

legyen a magyar nemzettel, nyelvben, érületben, jogban és szabadságban is.

A két erdélyi örmény város, Szamos-Újvár és Erzsébetváros, 1791-ben együttes kérvénnyel járult az országgyűléshez, — mint a fölterjesztésben mondják, a „Tekintetes Nemes Hazá”-hoz — a végett, hogy a magyar nemzethez kapcsoltsanak, a polgári szabadsággal megajándékoztassanak s az országgyűlésre meghívást kapjanak. Kérésük támogatására felsorolják egy részét az országban való megtelepedésük rövid ideje alatt a trón és a haza érdekében önként hozott áldozataiknak. Nevezetesen, hogy 1803-ban hadügyi czélokra ötezer forintot, 1737-ben gabonát adtak, 1742-ben lovas és gyalog katonaságot állítottak ki, 1746-ban hadi czélokra kétezeröttszáz, 1753-ban háromezernyolcz, 1761-ben Mária Terézia királynénak négyezer aranyat ajánlottak föl, stb. Méltán sorolhatták ezek mellé azt a hazafias áldozatot is, a melylyel 1769-ben egy magyar nyelvművelő társaságnak létesítését kezdeményezték, följánlván annak alapjára akkori időkben tekintélyes összeget, 3440 forintot, melynek öt százalékos kamatját azonnal, a következő évben pedig az egész összeget be is fizették a kincstárba.

A két örmény város kérésének teljesítését melegen ajánlotta a Rendeknek az országgyűléshez intézett királyi leirat s az 1791. évi LXI. törvényczikk föl is ruházta Szamos-Újvárt és Erzsébetvárost a magyar szabad királyi városok jellegevel. A katonatartás és előfogatok kiszolgáltatása ügyében fölmerült nehézségek azonban elhúzták az idézett törvény végrehajtását 1839-ig, a mikor az örmények két városa élvezetébe lépett a szabad királyi városokat megillető jogoknak s követői, utóbb képviselői által megjelent az országgyűléseken.

Szamos-Újvár az országnak majdnem egész éjszakeleti részét felölelő görög katkolikus püspökségnek a székhelye.

Szabályos tiszta utczái, csinos házsorai, szép sétatere, fiú-, és leány-árvaházai és egyéb köz- és jótékony intézetei ez országrész legrendezettebb kis városainak a sorába emelik. Középületei közül a nagy örmény katkolikus szé-

kesegyházon kívül megemlítést érdemel, mint becses építészeti emlék is, az úgy nevezett Salamon-templom, melyet a megtelepedésnek első évtizedeiben emeltek a város alapítói; továbbá az országos fegyintézet, mely egy évszázaddal ezelőtt keletkezett az erdélyi fejedelemség korszakában sokat emlegetett Martinuzzi-várkastélynak a helyén, részben a kastélyfalak és bástyák felhasználásával. A városnak legújabb monumentális jellegű épületei: az állami főgymnasiumnak görög stýlben épült palotája és a nagy kiterjedésű honvédhuszársági laktanya.

Szamos-Újvár szabad királyi város czimere kétfejű sas, a két fej közül kiemelkedő kereszttel. Emlékjele ez a czimer az örmények keleti őshazájának. Keleti szöveteken és érmeken már a hatodik és hetedik században találkozzunk a kétfejű sassal. A kelet-római birodalomban használták először czimereiken a Byzancez trónjára jutott örmény császárok, annak jeléül, hogy Kelet és Nyugat fölött uralkodnak. Krimbe s onnan Oláhországba is mággukkal hozták az Áni városából kivándorolt örmények ezt a nemzeti czímert. Oláhországban, Árdses városában épített templomukon s e városnak a bukaresti levéltárban őrzött két régi pecsétjén ma is látható a kétfejű sas, melybe a kereszténység fölvétele után illesztették be a hajdani örmény uralkodók a keresztet.

Néprajzi szempontból különös figyelmet érdemelnek azok a szabályzatok, melyeket a XVIII. század folyamán az örmény compania képviselői a gyűléseiken hoztak s a melyeknek némelyike nagyon érdekes világot vet az örmények régebbi szokásaira és erkölceire is. A szabályzatok legtöbbször a vasárnapok és ünnepek megtartásáról gondoskodik és szigorú intézkedésekkel igyekszik véget vetni az egyre jobban terjedő fényvűzésnek. A legrégebb szabályzatok egyike például elrendeli, hogy a hatóság és a választott képviselő vasárnapokon és ünnepeken testületileg köteles a templomba menni s a templom padjaiban részükre főtartott helyeket senki más nem foglalhatja el. Továbbá hogy vasárnap és ünnepnapon a boltokat be kell zárni. Ugyane napokon megtilt minden zajos munkát, s esti harangszó után a korcsmákban való időzést és bormérést.

A XVIII. század legelső éveiből való másik statutum a lakodalmi szokásokat szabályozza. Jövöre — úgymond ne legyen a lakodalmakon több nyolcz keszkenőnél, a melyekből hármat a násznagynak, egyet a völegénynek s négyet a völegény apjának vagy testvérének adjanak; ne legyen több tizennyolcz párnál, a kik közül hatot a násznagy, hatot a völegény s hatot a menyasszony hívhat meg; továbbá a nászszakomákon ezentúl ne használjanak kupát, hanem poharakat. Későbbi szabályzatok megtiltják a lakodalmi ünnepélyek alkalmával drága öltözetek viselését. Aranylánczot, fehér gyöngyöt, drága melltűt, boglárt, szóval semmiféle drága ékszert, annál kevésbbé álhatat ne merjen viselni se nő, se férfiú. Tilos aranyszövetű ruhát hordani úgy a városban, mint a városon kívül; tilos az arany fonattal, sújtással kivarrt mente, csipkés szoknyaöv vagy kötény viselése; aranyos és ezüstös czipők és selyemharisnyák viselése mindenkinek meg van tiltva; a völegény inge se legyen selyemmel, vagy arany-, ezüst-szállal kivarrva, a mit a menyasszony ajándékozott völegényének, hogy abban lépjen az oltár elé; a női hozományt sem szabad föltenni az asztalra, hogy az idegenek lássák.

Nem kevésbbé érdekes és jellemző az erdélyi örmények egyházi és világi képviselőjének Szamos-Újvárt, 1727-ben alkotott statutuma, a melyben egyhangú határozattal kimondták egyebek között, hogy a ki vasárnapokon és ünnepeken templomba nem megy, fizessen az egyháznak két font viaszgyertyát, a bírának három magyar forintot; hogy a ki boszorkányságot vagy egyéb bűbájosságot üz, vagy másnak erre tanácsot ad, büntetésül fizessen az egyháznak huszonnégy magyar forintot, melynek egy harmada a tisztviselőségé; hogy csak annak a leánynak jegygyűrűje áldassék meg, a ki betöltötte a tizenkettedik évet; a mely pap pedig fiatalabb leány jegygyűrűjét áldaná meg, vagy pedig oly leányt esketne meg, a ki még nem lépett a tizenharmadik évbe, az egy évig függesztessék föl; hogy három év múlva nem lesz szabad ékszert és drágagyöngyöt viselni, s a ki mégis viselne, attól vegyék el a templom javára; hogy a kinek legalább ötszáz magyar arany vagyona nincs, ne viseljen vékony posztóruhát, felesége

pedig damaszt és selyem köntöst vagy szoknyát és ezüst övet, s a ki mégis készíttetne ily ruhát, fizessen büntetésül az egyháznak tizenkét magyar forintot, a bírának pedig egy aranyat.

Az új és változott életkörülmények közepette lassanként elmosódott legnagyobb része ezeknek a szokásoknak s általában mindazoknak az intézményeknek, melyeket az örmények keletről hoztak magukkal. Életmódjuk most már jóformán teljesen megegyezik magyar polgártársaikéval.

Annál szívósabban ragaszkodik az erdélyi örménység a vallási élet külső formáihoz, a keleti őshazából magával hozott egyházi szertartásokhoz. Az örményeket jellemző mély vallásos érzületen kívül megmagyarázza ezt az a körülmény, hogy a mióta Örményország elvesztette a XI. században állami függetlenségének utolsó maradványait is, az egyház volt a nemzet szellemi életének menedéke, az a kötelék, mely az egész világon szerteszórt örménységet összetartotta. A legrégebb keresztény egyházi liturgiák egyike az örmény. Már a IV. század elején nyerte mai alakját. Szent-Vazul és Szent-Athanáz liturgiáinak mintájára alakult az örmény irodalom aranykorában. Főséges eszmék s a nyelvnek klasszikus szépsége jellemzik az e liturgiához tartozó örmény egyházi énekeket. Az úgy nevezett keleti szent-mise, melyet sátoros ünnepeken szoktak az örmény templomokban tartani, sokat megőrzött az első keresztény századok istentiszteletének szertartásaiból. Védszentjének s az örmény nemzet hittérítőjének, Világosító-Szent-Gergelynek emlékezetét nagy ünnepélyességgel üli meg az örmény egyház a húsvét szombatját követő tizenegyedik szombaton. A négy erdélyi örmény hitközségben ma is az örmény az istentisztelet nyelve. Dr. Molnár Antal.

Egy elfelejtett birodalom története.

II.

Acheták vagy kheták először Hadesz-ben mint a Fáraók versenytársai mind háborúban, mind pedig békében a 12. dinasztiaától a 20-ig. Midőn Ábrahám törzsfőnök, a Szentírás szerint, Egyiptom földjére